

Før syndfloden

Om et muligt Petrus Comestor-citat i den danske Lucidarius

Før syndfloden har der været mange fødselsdage at fejre¹, hvis man skal dømme ud fra 1. Mosebog kapitel 5, hvor de ti generationer urfædre fra Adam til Noa opregnes. 365 år, som Enok af syvende generation nåede op på, betegner en langt større afvigelse fra gennemsnittet i nedadgående retning end alderspræsidenten Metusalems 969 år i opadgående: Jered, Noa, Adam, Set, Kenan og Enosj blev alle over 900 år, Mahalal² blev 895 og Lemek 777. Til gengæld for sit korte jordeliv synes Enok at have fået tildelt samme ære som siden selveste Maria ifølge Romerkirken; en slags optagelse i himmelen, assumption (jf. Andersen 1965).

Efter syndfloden ændredes forholdet markant, om end gradvis. Den første knap halve snes generationer blev mellem 200 og 600 år, det sidste kun Sem, der var født før floden. Men allerede de tre patriarkers levealder på henholdsvis 175 (Abraham), 180 (Isak) og 147 år (Jakob) forekommer bagatelagtig sammenlignet med urfædrenes, og efter en nutidig målestok må den jo dog kaldes agtværdig.

Om årsagen til forandringen ytrer Bibelen sig kun forblømt. Det fortælles i 1. Mosebog kapitel 6 at Herren – i utilfredshed med menneskeslægtenes begyndende fordærvelse (?) – besluttede sig for at fastsætte menneskenes dage til 120 år (vers 3). Men da deres ondskab tog til, iværksatte han syndfloden, og den derefter oprettede pagt indeholder ingen bestemmelse om menneskets levealder. Man kan derfor nok føle sig berettiget til at spørge hvorfor der egentlig skulle gøres skel i sin tid.

I gammeldansk sprogform lyder spørgsmålet (dog uafhængigt af den snævrere Bibel-sammenhæng) således:

hwi leffðæ falkæt tha so længæ, oc æy sidæn *Klosterb.*:113.1-2³

Det er lagt i munden på den ene af de to personer hvis samtale (plus en prolog) udgør bogen Lucidarius. Heri stiller en discipel fornuftige spørgsmål om tilværelsens gåder – små som store – og en magister giver prompte og myndigt svar.

Som Lucidarius foreligger overleveret fra gammeldansk tid, bliver man dog ikke så meget klogere af svaret i just dette anliggende. Ifølge det ene af de to bevarede tekstvidner, håndskriftet AM 76,8^o (fra ca. 1460), siger magisteren:

at so som aff læsæs, the fryctædæ tøm tha visdom oc dyært thel guz looff
(, oc ængæn surscaff som falkæt sydæn giordæ. forti thæt ældær eeth
männæskæ dyært hoo thær mæth faar) *Klosterb.*:113.3-6

Ifølge det andet tekstvidne, Gotfred af Ghemens leksikalsk moderniserede tryk fra 1510, siger han:

Forti at so som af læses The øptæ them tha i wisdom oc dydelighet tijl
gudz looff (oc engen swr soo som folketh siden giorde forti thet anger eth
menniske hwo ther met far) *Ghemem*:d2r

Ligesom den tyske folkebog Lucidarius regnes den gammeldanske navnefælle for at have sit udspring i tre skrifter af Honorius Augustodunensis (ca. 1075/1080-ca. 1156) og ét af Guillaume de Conches (ca. 1080-1154/1160); det er ikke tilfældigt, for så vidt som den danske Lucidarius også regnes for at være en efterkommer af den tyske folkebog, om end en fjerntstående sådan (jf. Klosterb.:V-VIII). Hvad angår magisterens forklaring på forskellen i livslængde før og efter Noa synes der desværre hverken at være hjælp at hente hos Honorius (i hans *Imago mundi*, som er den oprindelige kilde til Lucidarius' afsnit om verden, jf. Pl. 172:165ff.) eller i den tyske folkebog (jf. ty. Luc.:6ff.). Men da magisteren henviser til *so som aff læses* og altså giver sit svar citatets autoritet, kunne der være håb om at det fandtes i en anden kilde. Det skal herefter overvejes om denne anden kilde yderst ude kunne være *Historia Scholastica* af Petrus Comestor (ca. 1100-1179).

Historia Scholastica er som bekendt en historiebibel, d.v.s. en fri prosabearbejdelse af Bibelens fortællende dele tilsat apokryft og alment historisk stof (Padberg 1960). Med udgangspunkt i et bibelcitat og henvisning til et antikt værk, Josephus' *Antiquitates* (fra det første århundrede e.v.t.), siges der her følgende om urfædrenes *longaevitas*:

Et impleti sunt dies Noe nongenti quinquaginta annorum, et mortuus est. Dicit autem Josephus quod nemo putet falsa quæ de antiquorum longaevitate scripta sunt, quia propter virtutes et gloriosas utilitates, quas jugiter perscrutabantur, id est astronomiam et geometriam, Deus eis ampliora vivendi spatia condonavit, quæ aliter discere non potuissent, nisi sexcentos vixerint annos. Per tot enim annorum curricula magnus annus impletur PL 198:1087C

Det må erkendes at Petrus Comestors pointe har tabt sig betydeligt i Lucidariusmagisterens svar, hvis det skulle være hentet fra dette sted i *Historia Scholastica*. Pointen synes jo at være, at Gud skænkede Noa og hans forfædre og samtidige så lang levetid, fordi deres astronomiske og geometriske granskninger krævede et tidsspand af mindst 600 år. Men selve begrundelsens kerne, *propter virtutes et gloriosas utilitates, quas jugiter perscrutabantur, id est astronomiam et geometriam*, kunne nok med lidt god vilje kaldes dækket af Ghemen-læsemåden *The øptæ them tha i* [d.v.s. øvede, praktiserede, viste] *wisdom oc dydelighet*.

Dydelighet 'dyd, dydelighed' er en særdeles mulig modsvarighed til *virtutes*; Ghemen-trykket undgår omhyggeligt ordet gammeldansk *dyghth* 'dyd', der er almindeligt i håndskriftet (jf. Frederiksen 1993) og kunne have været stedets oprindelige gløse, hvoraf blot ved forvanskning *dyært* (evt. anticipation af den følgende sætnings *dyært*, neutrum af gammeldansk *digher* 'stor, megen', hvis lydlig og ortografiske manifestationer står *dyghth* nær). *Wisdom* er vel i al fald et rimeligt bud på sammenfatning af »de herlige nyttige ting som de vedholdende granskede (astronomi og geometri)«, og ændringen af faktorernes orden (*virtutes – utilitates ... : wisdom – dydelighet*) er uden konsekvenser for indholdet.

The øptæ them ... i ..., som unægtelig ikke er nogen oplagt modsvarighed til *perscrutabantur*, kunne være resultat af modernisering eller banalisering af den danske Lucidarius-bearbejdelses oprindelige verbum; *øve sik i* med abstrakt styrelse, som fx gammeldansk *dyghthelighet*, synes at have været godt og gangbart dansk

ca. år 1500, at dømme ud fra materialet i GldOs seddelsamling, og gangbart dansk er just hvad trykkets sproglige bagmand lagde sig efter i sit ordvalg, jf. bl.a. DSH 2:98-102. Hvilket verbum det evt. afløser er uvist. Håndskriftets *fryctædæ tøm* (... *visdom*) repræsenterer næppe den oprindelige ordlyd, idet sætningens hele dunkle karakter og den umulige konstruktion af gammeldansk *frykte* med både reflexiv (*tøm*) og objekt (*visdom*) taler for omtydning eller forvanskning. Et gæt kunne være gammeldansk *freste*, der er velkendt i betydningen 'friste, forsøge, undersøge, give sig i kast med', men først i kilder fra 1500-tallet belagt med forkortelse og lydlukning (GG §145.1) til det *i* som må være forudsætningen for evt. omtydning til vokalen *y* i *fryctædæ*. Langt sandsynligere, og palæografisk enklere, er antagelsen af en form af det gammeldanske verbum *fritte*. Det er etymologisk identisk med vestnordisk *frétta* 'udforske, udspørge, få kundskab om' og rimeligvis belagt som *frittæ* 'fritter, udspørger' i håndskriftets Lucidarius-tekst (*oc thær aff* [d.v.s. at Eva åd af æblet i Paradis] *kom thæt at quinnæ dyghært* (*oc* tilf. over linjen) *frittæ sommæ om the saghæ the naghæt aff frægne* Klosterb.:99.16-17; om en alternativtolkning af stedet, der vel at mærke ikke anfægter opfattelsen af *frittæ* som hørende til verbet *fritte*, se Kalk. *Frittesom*). Ifølge GldOs sedler kendes ordet i øvrigt kun fra et diplom fra 1499 og fra Christiern Pedersens Jærtegnspostil fra 1515, i diplomet som synonymdublet til gammeldansk *granske* 'granske' (*frittæ oc grantzkæ*), i postillen som synonymdublet til gammeldansk *spyrje* 'spørge' (*fritte eller spørge*). Både dubletterne og den dunkle kontekst omkring Lucidarius' *frittæ*, der har givet anledning til en fantasifuld omtydning i Ghemen-versionen (*Oc ther aff kom thæt at quijnær æde meget fructe om so er at the fonghe ther noget aff frijcte* Ghemen:c2v), indicerer at ordet har været lidet kendt og derfor vel et let offer for forvanskning; det just nævnte *frijcte* hos Ghemen, svarende til *frægne* 'spørge, erfare, få nys om' i håndskriftet, kunne meget vel mistænkes for at være resultat af en sådan forvanskning.

At Comestors pointe fortøner sig i Lucidarius er for resten ikke en ubetinget ulempe. Forklaringen kunne i al fald være en bearbejders ønske om at ophæve den tilsyneladende modsigelse der ligger i, at Josephus-citatet om de astronomiske og geometriske granskninger bringes forud for omtalen af Noas sent fødte søn Jonithus, hvorom det hedder at han *invenit astronomiam* (PL 198:1088B); det er i Lucidarius blevet til at *han vor tær førstæ thær const fan til stiærne gongh oc hemels tegn at vidæ* Klosterb.:113.9-11.

Argumentet for hele denne dristige tolkning er for det første det, at Historia Scholastica faktisk har et svar på disciplens spørgsmål, modsat Vincentius Bellovacensis' Speculum Historiale fra 1200-tallet (jf. SH 1. bog kapitel 58-62) og de udgivne tyske historiebibler fra midten af 1200-tallet og senere (jf. ty. historiebib.: 126-132, 603-610); de franske og hollandske historiebibler (jf. Astås 1987:172-174 m. henvisn.) er, som formentlig fjernerestående, ikke efterset. For det andet er forklaringen i Historia Scholastica anbragt på samme sted i det narrative forløb som i den danske Lucidarius' Genesis-genfortælling (efter beretningen om Noas rus og før beretningen om hans sønners videre skæbne), og for det tredje endelig er Historia Scholastica sandsynligvis den vigtigste hjælpekilde til hele Genesis-genfortællingen i den danske Lucidarius, skønt sikkert fortrinsvis indirekte.

Det drejer sig om en betydelig fyldigere genfortælling end den tyske Lucidarius' (jf. Klosterb.:VIIIf.). Genfortællingen indeholder mange ikke-bibelske træk,

og den udgives vel at mærke gang på gang for at have skriftligt udspring (jf. magisterens ovf. citerede svar om livets længde og fx *vi læsæ aff ... Klosterb.:*105.15, *thæt vi ouænbarlegæ aff læsæ Klosterb.:*107.6, *oc sidæn læsæ vi æntæ mærkælegh tingh aff Noes gærningh Klosterb.:*112.28-29). De følgende tre eksempler er tilfældigt udvalgt blandt en lang række der dels kan sandsynliggøre den danske Lucidarius' afhængighed af *Historia Scholastica*, dels tjene som vidnesbyrd om at den eventuelle afhængighed hverken ytrer sig i ord- eller sætningsret gengivelse; det er grunden til at sidste halvdel af magistersvaret (anbragt i parentes ovf.) ikke nødvendigvis behøver at inddrages i diskussionen. Først citeres Lucidarius-teksten efter udgaven af håndskriftet, så *Vulgata* og til sidst *Historia Scholastica*:

D. huilkæ lund skop gud verdæn. hadæ han noghær mødæ so som mæn-naskæ hauær foræ syn gærningæ. M. han hadæ engæn mødæ forti, at so som vi læsæ aff at han sadæ eth ordh, oc alt vor til thær han vildæ hauæ gjort *Klosterb.:* 97.1-6.

Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux *Vulg. Gn:*1.3.

Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux ... id est verbum genuit in quo erat, ut fieret lux, id est tam facile, ut si quis diceret verbo PL 198:1057B. (Comestor og Lucidarius er her fælles om at pointere, at Gud skabte verden ubesværet ved ordets kraft, hvilket Bibelen ikke gør).

M. ... oc [Vorherre] gaff hanum [d.v.s. Kain] houæth skæluælsæ, til thæt at man skuldæ hanum kænne foræ annæt falk *Klosterb.:*107.32-108.2.

Posuitque Dominus Cain signum, ut non interficeret eum omnis qui invenisset eum *Vulg. Gn:*4.15.

Et posuit Deus signum in Cain, tremorem capitis. Quia fratrem suum, qui erat caput Ecclesie occiderat, ut sic sciretur a Domino punitus excommunicatus, et indignus misericordia, nec interficeretur PL 198:1078B.

(Comestor og Lucidarius er her fælles om at bestemme Kainsmærket som hovedrysten, hvilket Bibelen ikke gør).

M. ... tha [d.v.s. efter syndfloden] glædæ vor herræ tøm: fredh skal vææ i mællæn megh oc mænnskæ, oc til sætæns tegn skal iek sætæ myn buæ i skyæn ... oc so som vi læsæ aff at han [d.v.s. buen] skal æy tees i the firætigh aar næst komær foræ domædagh *Klosterb.:*111.21-33.

Eritque arcus in nubibus ... Dixitque Deus ad Noe: Hoc erit signum foederis quod constitui inter me et omnem carnem super terram *Vulg. Gn:* 9.16-17.

... et in signum foederis hujus, posuit arcum suum in nubibus ... Et tradunt sancti, quod quadraginta annis ante iudicium non videbitur arcus ... *PL 198:1086D.*

(Comestor og Lucidarius er her fælles om den ikke-bibelske oplysning om at regnbuen ikke skal vise sig i fyrre år før dommedag).

Den tekstkritiske konsekvens af den foreslåede tolkning bliver, at C.J. Brandts bedømmelse af magisterens gådefulde svar må revideres. I sin udgave af Lucidarius efter AM 76,8^o siger Brandt herom: »Stedet er uidentivt forvansket; *Gh.* har rettet det til: the øptæ (øvede) them tha i wisdom oc dydelighet til gudz loof [sic].

Det giver ialfald dog bedre Mening« (Luc.:76). At håndskriftets tekst er forvansket kan ikke bestrides under nogen omstændigheder, og om den oprindelige formulering er der kun løse gisninger at fremsætte (jf. ovf.); men hvis Petrus Comestor yderst ude er kilde til stedet, så foreligger her måske retteligt et eksempel på, at det yngre tryk har indkapslet et oprindeligt træk i sin moderniserede tekst, og vel at mærke et træk som er gået tabt i det ældre håndskrift.

Noter

1. Denne artikel fremkommer også som bidrag til et festskrift i anledning af Robert Cooks 60 års fødselsdag (privattryk, Reykjavík 1993).
2. Kursivering af opløste forkortelser er ikke påagtet i citater fra gammeldanske tekster.
3. Gammeldanske gloser er normaliseret i henhold til GldOs praksis.

Kilde- og litteraturfortegnelse

- Andersen, Knud Tage, 1965: Enok (Gads Danske Bibelleksikon 1 (Kbh.):441).
- Astås, Reidar, 1987: Et bibelverk fra middelalderen. Studier i Stjórn 1-2. Oslo.
- DSH = Peter Skautrup: Det danske sprogs historie 1-5. Kbh. 1944-71.
- Frederiksen, Britta Olrik, 1993: Hvorledes dyden bliver mangfoldig. Om en leksikalsk mærkværdighed i Ghemen-teksten af Lucidarius (ovf.:5-27).
- GG = Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1 (2. udg.), 2-8. Kbh. 1950-73.
- Ghemen = [Gotfred af Ghemens tryk af Lucidarius]. Kbh. 1510 (Det kongelige Bibliotek, Kbh., sign. LN 135).
- GldO = Gammeldansk Ordbog, under forberedelse af Det danske Sprog- og Litteraturselskab (på Københavns Universitet, Amager).
- Kalk. = Otto Kalkar: Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) 1-5 (2. udg.), 6. Kbh. 1976.
- Klosterb. = En klosterbog fra middelalderens slutning (AM 76.8^o), ed. Marius Kristensen. Kbh. 1928-33.
- Luc. = Lucidarius, en Folkebog fra Middelalderen, ed. C. J. Brandt. Kbh. 1849.
- Padberg, Rudolf, 1960: Historienbibel (Lexikon für Theologie und Kirche 5 (Freiburg):391f.).
- PL = Patrologiæ cursus completus. Series Latina, ed. J.-P. Migne. Tom. 172 Paris 1895, Tom. 198 Paris 1855.
- SH = Vincentius Burgundus præsul Bellovacensis ...: ... Speculum historiale ..., Bibliotheca mundi, seu, Speculum majus 4, Douay 1624.
- ty. historiebib. = Die deutschen Historienbibeln des Mittelalters nach vierzig Handschriften zum ersten Male herausgegeben, ed. J. F. L. Theodor Merzdorf. Tübingen 1870.
- ty. Luc. = Lucidarius aus der Berliner Handschrift herausgegeben, ed. Felix Heidlauf. Berlin 1915.
- Vulg. = Biblia Sacra Vulgatae editionis. Rom 1965.

Britta Olrik Frederiksen